

Fiáth Titanilla

„A MAGUNK MÓDJÁN MI IS FIGYELTETÜNK”

*Összeesküvés-elméletek a börtönben**

Kábé egy héttel ezelőtt átvittek tőlünk néhány embert a másik objektumba – írja a hosszú ítéletesek részlegén elhelyezett László¹ –, de senki sem tudta, hogy miért. Közben többen is látták, hogy a folyosó végén, létrákon állva valakik drótokat és kábeleket húzogattak be az álmennyezet feletti részbe. Miki már jött is oda a sétán beszélgetni:

– Szerintem lehallgatót szerelnek be mindenkihez.

– Az meglehet – mondtam –, de milyen információhoz akarnak hozzájutni az egyszemélyes zárkán?

– Kihallgatják, amikor álmodban beszélsz. De lehet, hogy mozgásérzékelőt.

Mások azt mondták, hogy az összes ablakot meg akarják úgy szerelni, hogy csak 5 cm-re lehessen kinyitni, mert néhányan lifteztek [árukat mozgattak a szintek között az ablakokon keresztül – F. T.].

– Srácok, ezt nem gondolnám, mert azt a börtön vezetői is tudják, hogy nyáron itt fogunk megsülni.

– Pont ez a cél, nem? Így akarnak megszabadulni tőlünk, ha már sokan úgyse szabadulnak.

A séta végén nemes egyszerűséggel odaballagtam a szintes őrhöz, és megkérdeztem: „Törzs úr, ha nem ütközik nemzetközi egyezménybe az infó kiadása, megmondaná, hogy mit ügyködtek ma a folyosó végén?” „Valami jelerősítőt szereltek be, mert szar volt a vétel.” Ennyi. Elképesztő, hogy kétfolyosónyi bűnöző is kevés volt ahhoz, hogy legalább egy megkérdezte volna az illetékestől, mi van. Inkább hat napon keresztül kombináltak. Bele sem merek gondolni, mire jutottak volna egy újabb hét alatt, ha tegnap nem kérdeztem meg. Ezek ideköltöztették volna Guantánamót is!”

* A címben szereplő idézet a Kontroll Csoport Besúgók és provokátorok című dalának szövegéből származik.

1 A fogvatartottak azonosítását elkerülendő a szövegben idézett elítéltek nevét megváltoztattam.

A László által idézett párbeszéd, pontosabban bizonyos ártó szándékú csoportok tagságáról és titkos tevékenységéről szóló történetek és feltételezések a büntetés-végrehajtási intézetek alapzajának legmarkánsabb összetevői közé tartoznak. Alig akad olyan esemény, illetve eseményértelmezés, amely rövidesen ne foglalná el a helyét a burjánzó konspirációs narratívák hálózatában. Amikor egy tetovált horogkeresztekkel díszített, heroinfüggő fogvatartott került a drogprevenációs részlegre, az ott elhelyezett romák biztosak voltak abban, hogy az önkontrollfunkcióikat teszi próbára a személyzet. Ha néhány szót váltott a Biztonsági Osztályon dolgozó kollégáimmal, sokan tudni vélik, hogy – a pszichológusi titoktartást megszegve – éppen információkkal segítem a tiltott tárgyak után nyomozó felügyelők munkáját. Amikor azonos hatóanyagot tartalmazó, ám ismeretlen márkanévű gyógyszert osztanak az ápolók, a fogvatartottak egy része meggyőződéssel vallja, hogy titkos tesztkísérletek alanyává vált. Néhány, nem börtönökben standardizált személyiségpszichológiai mérőeszköz – például az MMPI–2 kérdőív – mindezek következtében fegyintézetekben jórészt használhatatlannak bizonyul, mivel a fogvatartottak jelentős hányada a normál népességnél magasabb értéket ér el a paranoiaskálán (miközben nem jelenthetjük ki, hogy az elítéltek klinikai értelemben valóban elveszítették volna a realitással való adekvát kapcsolatukat, és „paranoidok” lennének).

A továbbiakban börtönbeli példák bemutatása és elemzése segítségével arra keresem a választ, hogy melyek azok a zárt intézeti struktúrális és kulturális sajátosságok, amelyek hozzájárulnak a börtönfolklor részeként értelmezhető „konteók” – az izgalmasnak, tanulságosnak, leleplező erejűnek és igazságot szolgáltatónak² szánt történetek és magyarázó elvek – megszületéséhez és elterjedéséhez.

A konspirációk melegágya: börtönjellegzetességek

1. Átláthatatlanság

„A börtön igazi célja, ha jól tudom, az átnevelés – jelenti ki az irodámban Ottó –, hogy a társadalmi normáknak megfeleljünk, nem? Bár sokszor csak a sima szívatás... Na mindegy, és szerintem ezért a célért bármilyen eszközt képes a börtön felhasználni. Az eszközök használatát mi, rabok úgyis csak felületesen érzékeljük.” Ottó bizonytalansága

2 LAKATOS László, *Vázlat az összeesküvés-elméletekben való hit okairól*, lakatos.free.fr/Kutasat/CT/files/page33_3.html.

a büntetés-végrehajtás célkitűzéseit, valamint az azok elérését segítő eszközöket illetően remekül illeszkedik egy, a börtön mint intézmény megszületése óta zajló tudományos és szakmapolitikai diskurzusba. Foucault-nak a büntetés-végrehajtás történetével foglalkozó monográfiája szerint az elrettentés és a bosszúállás céljai mellett a javító-nevelő szándék, a „tervek, átrendezések, kísérletek, elméletek, tanúskodások és felmérések” a kezdetektől hozzátartoztak a fegyintézetek világához.³

A homályos és ellentmondásos célkitűzésekkel, illetve bonyolult, a nyilvánosság elől többé-kevésbé elzárt működésmóddal rendelkező szervezetek a konspirációk valódi melegágyai.⁴ A személyi állomány-nak a börtönről kialakított, rendkívül heterogén nézetrendszerei,⁵ illetve a „megtorlásról” és a „reintegrációról” szóló elképzelésekből következő cselekvések logikája különféle, egymással gyakran konfliktusba kerülő párhuzamos „börtönrealitásokat” hoz létre. Amikor a fogvatartottak – a mindennapi emberekhez hasonlóan⁶ – ragaszkodnának egy koherens, konzisztens, jól definiált világ feltételezéséhez, a bonyolult, többnyire személytelen jelenségek magyarázata során gyakran ellenséges csoportok „azonosításához” és hibáztatásához jutnak el.

Az ellentmondásos büntetés-végrehajtási célkitűzésekkel összefüggő konteók kiváló példáit szolgáltatják a társadalmi beilleszkedés megkönnyítését elősegíteni hivatott, civil szakemberek által vezetett retorikaszakör körüli legendák. Az alábbi, Gábor által idézett párbeszéd alapján látható, hogy az elítéltek egy része gyanúsnak találja az intézet „emberjobbító” terveit, és a háttérben alantas, leginkább a további büntetés szolgálatában álló szándékokat feltételez: „A múltkor például beszélni kellett arról, ami a legérdekesebb esemény, legjobb sztori volt az ember életében, öt-hat percben. Hiába mondták, hogy bármi lehet, kitalált is. »Ja, annak is mindig van valóságalapja – kezdte el X. – Amúgy is, ezek nem is tanárok, hanem tisztai iskolások, Y. látta is az egyiket, amikor még a Készenléti Rendőrségnél takarított. Az a céljuk, hogy a sok hülye majd jól feldobja saját magát, aztán nem kell keresgélni, tutira mennek, és jól megcsinálják az embert.«” A másik,

3 Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés*, ford. FÁZSY Anikó – Csűrös Klára, Gondolat, Budapest, 1990.

4 Vö. SIMON LOCKE, *Conspiracy Culture, Blame Culture, and Rationalisation*, *The Sociological Review* 2009/4. (57), 567–585.

5 Lásd például az „örzéssel” megbízott munkahelyi csoportok tradicionális szembenállását: JALM IRWIN, *Prisons in Turmoil*, Little, Brown and Co., Boston, 1980; FIÁTH Titanilla, *Szerepkonfliktusok és szervezeti problémák a büntetés-végrehajtásnál = Körletmozsaikok*, szerk. CSÓTI András, BVOP, Budapest, 2015.

6 Vö. LOCKE, *I. m.*

ugyancsak Gábortól származó példában a fogvatartottak a néhány napos jutalomeltávozás – elvileg szintén a reintegráció szolgálatában álló – intézményét igyekeznek gyanúba keverni:

X. fogvatartottat hazaengedik jutalomeltávra, de a megadott időre nem ér vissza az intézetbe. A körözés benne van a *Kétfényben*. Elméletek:

– X. azért nem jött vissza, mert a zsúfoltság miatti kártérítés visszautasítása fejében elengedték a hátralévő ítéletét. A körözés is csak kamu, nehogy mindenki perrel akarjon hazamenni.

– Ez biztosan nem így van. Tuti, hogy megegyezett a parancsnok vagy az Országos Parancsnokság X-szel, hogy ne jöjjön vissza időben, nem kap érte semmit. Így a jövőben le lehet tiltani a hazajárásokat meg az eltávosokat, nem kell annyit dolgozni meg papírozni a bévéseknek. Ez már csak azért is biztos, hogy így volt, mert akkor pont Y. is akart volna hazamenni hétvégén, de ő ebben a buliban nem volt benne, és nem is engedték el, pedig máskor egy csomószor volt már otthon.

Az összeesküvés-elméletek terjedéséhez – a szervezet céljaira jellemző ellentmondásokon kívül – a fogvatartottak életét meghatározó döntések körüli „titokzatosság” is hozzájárul. Egyfelől az elítéltek számos, a velük – például a kockázati besorolásukkal, elhelyezésükkel, munkába állításukkal, másik intézetbe szállításukkal stb. – kapcsolatos határozatokat megalapozó értékeléshez és szakvéleményhez nem férhetnek hozzá. „Mindenkinek mindig feltételez valakiről, illetve valakiről valamit – írja minderről László. – A hely sajátossága, hogy itt nem is nagyon lehet másra hagyatkozni, mint a saját kútfőből kipattanó elméletekre. Itt nem közlik a szankciók és retorziók okait, így többnyire mindenki belelátja az ilyen eseményekbe a »tényeket«, és mivel a pletykázkodás itt is alap emberi norma, ahány száz, annyi variáció.”

Másfelől mivel az elítéltek laikusokként többnyire nem látják át az egyes szakmák logikáját és szabályait, a döntéseket nemegyszer személyeskedőnek és illegitimnek tartják. A norvég szociológus, Thomas Mathiesen számol be egy terápiás elvek mentén működő börtönközösség vizsgálata kapcsán arról, hogy mivel az ott elhelyezettek nem értették, ezért önkényesnek érezték a pszichiátereknek a szabadulásukra vonatkozó döntéseit, és nem voltak tisztában azzal sem, hogy milyen standardoknak kellene megfelelniük. Együttműködés helyett így elsősor-

ban nonkonformitással reagáltak a bejósolhatatlanságra.⁷ Az egyszerre titkos és titokzatos „szakértői világok” elérhetetlensége és értelmezhetetlensége következtében a hazai konspirációk jelentős része a bírói, osztályvezetői és pszichológusi döntésekkel kapcsolatos: „Zoli tíz fegyelmivel is megkapta a kedvezményt, én meg azzal az eggyel sem, amit öt éve szereztem még előzetben, mert papucsban mentem ki a folyosóra. Összejátszott az operásokkal [az intézetben dolgozó operatív nyomozókkal – F. T.], feldobta a fél szintet, és ezért kiengedték.” „Anti kék-zöld a visszaeséstől, agyon van fenítve, mégis bekerült a dropprevencióra. Már kintről ismerte a pszichológust, együtt is éltek.”

2. Általános bizalmatlanság a hatalommal szemben

„Összeesküvés-elméletek általában olyankor keletkeznek – írja Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor –, amikor elvész a bizalom a társadalom látható irányítóival, politikai vezetőivel szemben; nem hisznek nekik többé.”⁸ Az egyes eseményekkel kapcsolatos hivatalos magyarázatokat a konteók hívei akkor sem fogadnák el, ha egyébként semmi baj nem lenne azokkal, épp azért, mert ezek *hivatalos* magyarázatok, amelyek a feltételezések szerint sohasem nevezik meg az igazi felelősöket. Mintha jó előre leszögeznék: „nem hiszünk ezeknek”.⁹ Mindezzel összhangban a börtönkonteók szerint a látszólag a fogvatartottak javát célzó intézkedések csak a megtévesztő felszín elemeit alkotják, amely mögött egy alternatív, fenyegető valóság lappang. Poloskairtáskor „igazából” mérgeket, esetleg újfajta dizájnertitkokat tesztelnek. A zárkák rendszeres érintésvédelmi vizsgálata lehallgató készülékek elrejtését célozza. A – részben az elítéltek kényelmét szolgáló – fogvatartotti mobiltelefonok a totális ellenőrzést, illetve újabb bűncselekmények felderítését teszik lehetővé a hatóságok számára.

A fogvatartottaknak a személyi állománnyal szembeni erős gyanakvása és bizalmatlansága részben a hasítás kognitív mechanizmusához, azaz a „rabok” és az „örök” világát egymással teljes mértékben szembenállóként feltüntetető elképzelésekhez kapcsolható.¹⁰ Annak ellenére,

7 THOMAS MATHIESEN, *The Defences of the Weak. A Sociological Study of a Norwegian Correctional Institution*, Tavistock, London, 1965.

8 KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR, *Az összeesküvés-elméletek néhány szociokulturális összetevője*, kézirat, é. n.

9 LAKATOS LÁSZLÓ, *Munkahipotézisek az összeesküvés-elméletek szociológiai elméletéhez*, http://lakatos.free.fr/Kutatas/page33/files/page33_2.html.

10 A hasítás kiváló példája, amikor intézetszervezők és egyéb vezetők személyének és munkamódszereinek informális értékelésekor az állomány gyakorta az egymást kizáró „örpárti” és „rabpárti” minősítéseket használja.

hogy a fogvatartottak érdekei számos területen nyilvánvalóan különböznek fogvatartóikétól, hajlamosak vagyunk a hasonlóságok (például az „eseménymentes mindennapok”, a „zökkenőmentes, gyors ügyintézés” stb. iránti közös igények) figyelmen kívül hagyására.¹¹ A hasítás következménye lehet az is, hogy az egymással kibékíthetetlen konfliktusban állóként reprezentált csoportok mindegyike elfogadja a „semmi sem az, aminek látszik” filozófiáját a másikkal kapcsolatban.¹² Amikor az elítéltek nem kerülhetnek feltételes szabadlábra, sokszor inkább a börtön „munkaerőhiányára” és a „rabtartások és egyéb pénzbefolyások” miatti, a bírókkal való szándékos összeesküvésre, semmint a saját fegyelmi helyzetük miatti visszautasításra gondolnak.

A börtönök személyzete ugyanakkor hasonlóképpen bizalmatlan a fogvatartottak „igazmondását” és hátsó szándékait illetően. Andrásról egy vidéki intézetben vettek el a felügyelők egy illegálisan birtokolt mobiltelefont:

Az egyik ismerősömnél később találtak egy telót, és a jelentő forrás azt hazudta, hogy az is tőlem van. Úgy került be, hogy lefíztem egy órát, hogy behozza nekem. Természetesen semmi ilyesmi nem történt, de felmerült ennek a gyanúja, és hiába bizonygattam, nem tudtam többé lemosni magamról. Innentől kezdve akárhányszor jöttek hozzám zárkaellenőrzésre, egyszer sem találtak semmit. Ezt is annak tudták be, hogy biztos az őri kapcsolatomból előre figyelmeztet, hogy mikor várhatok támadásra. Pedig csak simán elővigyázatos voltam, kiismerve a felügyelet megfigyelési, kutatási szokásait.

3. A hatalom illegitim birtokosai

A konspirációs teóriák a rejtőzködő hatalom laikus elméleteiként azt a gyanút fogalmazzák meg, hogy a társadalmi életet titokban olyan csoportok ellenőrzik és irányítják, amelyek erre semmiféle felhatalmazást

11 A hatalommal és az autoritással szembeni bizalmatlanság nem kizárólag a börtönszajtoságokhoz és -deprivációkhoz, hanem a bűnözői szubkulturákhoz is hozzákapcsolható, „importált” jellegzetesség (vö. IRWIN, I. M.). A hatóságok iránti gyanakvás jól tükröződik az alábbi történetben: „Összesen volt öt ügyem. Úgy gondolom, hogy az ügyészség és a rendőrség összejátszottak, hogy minél többet üljek. Direkt nem tárgyalták az ügyemet, és később még megvádoltak három másik ügygel. Összesen nyolc ügyből csináltak hat ítéletet, amiből öt évet kell ülőn, de ha összevonták volna az ügyeimet, nem kaptam volna, csak háromat. Mindegyik ügyem egy időben lett elkövetve, össze kellett volna vonni, de direkt összeesküdött ellenem a rendőrség meg az ügyészség.”

12 Vö. STEF AUPERS, „Trust no one”. *Modernization, Paranoia and Conspiracy Culture*, *European Journal of Communication* 2012/1. (27), 22–34.

nem kaptak (azaz a hatalmat egyszerűen kisajátították, bitorolják).¹³ A büntetés-végrehajtási szervezet összetett, éppen ezért átláthatatlannak és titokzatosnak tűnő működése, illetve a döntéshozók csoportja és az azok közti óriási távolság, akiknek a sorsáról ezek a döntések megszületnek,¹⁴ hozzájárulnak az illegitimitással kapcsolatos hiedelmek megerősödéséhez. A börtönök e feltételezések szerint – fennen hangoztatott célkitűzéseikkel ellentétben – bizonyos csoportok nyereszkedését, érdekeinek érvényesítését célozzák a fogvatartottak jóllétének, illetve szabadulás utáni esélyeinek a javítása helyett.

Mindenféle írásbeli tesztet töltettek ki velünk – emlékszik vissza az első heteire Andor. – Eleinte szórakozásból, majd a lehetséges zavarkeltés végett bizonyos kérdésekre mindig mást válaszoltam. Mi lehet a valós céljuk a kérdésekkel? Közben felfigyeltem arra, hogy gyakran más gyógyszereket kapok. Sokan mondták, hogy a tököli kórházban is drogokra szoktatják rá az embereket, így kísérleteznek. A hepatitiszűrésnél felmerült bennem a kérdés, hogy vajon miért szükséges ilyen mennyiségű vért leadni. És vajon mik lehetnek a számunkra készült ételekben? Néha a heroin ízét érzem az elől hagyott dohányomban. Ilyenkor rettegek a vizelettesztektől.

Mások arról pletykálnak, hogy „magas rangú emberek” hozzáférnek a fogvatartottak fizetéséhez, illetve a nekik küldött pénzüsszegekhez, és a saját javukra használják fel azokat. Róbert „pontos számadatokkal” is szolgál a rendszer egészének működését illetően:

A bévé direkt megfenyíti a rabokat, lehetőséget meg nem adnak eltöröltetni a fegyelmiket, hogy ne szabaduljanak hamarabb, mert minden emberre ötven eurót kapnak az államtól, és úgy tartják fenn magukat, hogy minél több rab van, és minél többet ülnek. Ezért le is szerződtek a miniszterrel, hogy szigorítsák a jogszabályokat, és a bírók osszák csak az ítéleteket, és a börtönvezetők, akitől csak tudják, vegyék el a kedvezményt. Így tovább szedik a pénzt a rabokra, és mindenkinek megvan a fizetése, és a miniszterelnök megemelte az itteni alkalmazottak fizetését, és így még több embert ítélnék el.

13 Vö. LAKATOS László, *Vázlat az összeesküvés-elméletekben való hit okairól*.

14 Vö. KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor, *Pártok és szubkultúrák a választási kampány tükrében. Értékválasztás 2010 = Mire jó a kultúra? Jelentés a magyar kultúra állapotáról. No. 2.*, szerk. ANTALÓCZY Tímea – FÜSTÖS László – HANKISS Elemér, Magna Produkció, Budapest, 2010.

A hatalmat valójában birtokló illegitim csoportok feltételezése több tényezőre is visszavezethető. Egyfelől van Prooijen és Jostmann kutatásai alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy a – fogvatartottakra alapjában véve jellemző – hatalomnélküliség és bizonytalanság arra ösztönzi az embereket, hogy figyelmesebbek legyenek a tekintélyszemélyeket érintő erkölcsi kérdések iránt.¹⁵ Sajnálatos módon a fegyintézetek leginkább rendkívüli események – különösen korrupciós ügyek, magas rangú vezetők leváltása és így tovább – kapcsán szerepelnek a tudósításokban. Az egyedi esetek túláltalánosítása következtében a büntetés-végrehajtásban dolgozók moralitását a fogvatartottak meglehetősen alacsony színvonalúként értékelik. A tekintélyszemélyek észlelt erkölcsisége ugyanakkor kedvez az összeesküvés-elméletek oksági felhasználásának, különösen azokban a helyzetekben, amikor a bizonytalanság növekszik.

Másfelől, noha az imént úgy fogalmaztam, hogy a hatalomnélküliség „alapjában véve” jellemző az elítéltek helyzetére, a körletek mindennapjai némiképp árnyalják ezt a képet. *A rabok társadalma* című klasszikus munkájában Gresham Sykes a felügyelői szerepkör összetettségéről beszél.¹⁶ Mivel a fegyőr teljesítményét azoknak az embereknek a magatartása alapján értékelik, akiket irányít, a munkája során nagymértékben függ a fogvatartottak együttműködési szándékától. Éppen emiatt a „kölcsonös egymásrautaltság” miatt jön létre egy furcsa, a büntetés-végrehajtási intézetek totalitását és a személyzet kizárólagos hatalmát gyengítő összjátékos az örök és az elítéltek között. A felügyelet a fontosabb ügyekben való együttműködés elnyerése érdekében apróbb engedményeket tehet az elítélteknek – például szemet huny a házirend kisebb megsértései felett –, akik ezt várhatóan a megfelelő időben kinyilvánított engedelmességgel fogják honorálni.¹⁷ Hasonlóképpen ássa alá a hatalom feltételezett birtokosainak (a személyi állomány tagjainak) egyeduralmát a besúgó hálózatok működtetése, amikor is az egyes elítéltek (az úgynevezett vamzerok) által szűrt és csepegtetett információk befolyásolják az intézeti döntéshozatalt.

A személyzet hatalmának bizonyos fogvatartottakkal történő, kényszerű megosztása, illetve maga az informális elítélthierarchia (a „csicskától” és „köcsögtől” a „menőki” vagy „jogyerekekig” ívelő ranglétra)

15 Vö. Jan-Willem VAN PROOIJEN – Nils JOSTMANN, *Belief in Conspiracy Theories. The Influence of Uncertainty and Perceived Morality*, European Journal of Social Psychology 2013/1. (43), 109–115.

16 Gresham M. SYKES, *The Society of Captives. A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton UP, Princeton, 1958.

17 Vö. FIÁTH Titanilla, *I. m.*

is azokat a nézetrendszereket erősíti, amelyek szerint a börtönökben az irányítás egy része illetéktelen kezekbe került. A konkrét eseteknek a börtön működéséről vallott implicit elméletekre és a saját használatú magatartási szabályrendszer kidolgozására gyakorolt hatását Sándor példája szemlélteti:

A konyhán melóztam akkoriban, és küldtek ránk egy vamzert az operások, akit nagyon ki akartak csinálni a többiek. Szerintem a munkáltató is érdekelt volt abban, hogy el legyen paterolva onnan, mert sok sumák dolgunk volt. Egyszer a szakács csávó éppen merte ki az ételt, és mondta a vamzernak, hogy testvérem, egy kicsit közelebb húzd már azt az edényt. A csávó úgy csinálta, ahogy a szakács mondta neki. Az erre megmerítette az ötliteres szedőkanalat, de ahogy tálalta volna a 90 literes edénybe, véletlenszerűen a vamzer visszahajtott szárú gumicsizmájába öntötte a tűzforró levest. Szegény embernek harmadfokú égési sérülései lettek, azonnal civil kórházba kellett vinni, majd vissza a betegszobára, ahol összesen egy hónapot töltött, miközben a konyhavezető megírta a leváltását. [...] Az ilyen események tanítottak meg arra, hogy minden valós vagy vélt félelmemet komolyan kell vennem, például hogy verekedésbe kerülhetek, vagy olyan dolgokat rejtenek el a cuccaim közé, mondjuk valaki a távirányítómba teszi a gyúrógyógyszereit, amivel befeketít a nevelőnél. A sokszori bekerüléseim hatására ezek a félelmeim elmélyültek, és a környezetemben történt események (amelyek más emberekkel történtek) belém égtek, hogy mindig figyeljek és gyanakodjak a körülöttem lévő társaimra.

4. Személytelenség, a felelősök hiánya

Tényleges életfogytom van, itt fogok megrohadni, de azért legyen szabadulásra félretett cipőm a letétben – panasolta dühösen György. – Megvonják a pénzt is, hogy majd ha kimegyek, legyen. Ez a szabály. Ki hozta a szabályt, kivel beszéljek, hogy felvehessem a raktárból a tornacsukám? Nem tudjuk. Szabály. [...] A zárkatársamnak most, január végén jött meg a csomagja, amit karácsonyra küldött a felesége – mondta ugyancsak felháborodottan Róbert. – Ki tehet róla? Az időjárás. A posta. Az Atyaúrsten. Ez van. Soha senki nem tud semmit.

A modern társadalmakban és intézményekben többnyire személytelen folyamatokra hivatkozunk a negatív események megmagyarázásakor. Ezzel szemben olyan világban szeretnénk élni, amely egyszerű és átlátható. Ahol ha rossz dolgok történnek is, meg lehet nevezni a felelősöket, így helyreáll a rend és az igazság.¹⁸ Empirikus kutatások bizonyították,¹⁹ hogy egy olyan, jól meghatározható ellenség azonosítása, aki a fenyegető eseményekért felelőssé tehető, sokkal hatékonyabb eszköz a stresszkezelésben, mint ha bevallanánk a kontrollálhatatlan tényezőknek és a véletlennek a negatív történésekben játszott szerepét. Az összeesküvés-elméletek – mint a rejtett társadalmi erőkre adott irracionális válaszok²⁰ – épp ezért a *mágikus világgéphez* nyúlnak vissza az attribúció során: ahhoz az elgondoláshoz, hogy bármi, ami történik, emberi akaratnak, egyes emberek jó vagy rossz szándékának tulajdonítható.²¹

A börtönökben burjánzó konspirációs elbeszélésekben a személytelen és megragadhatatlan folyamatok – azaz a személyzet hagyományra, jogintézményekre, szabályokra, anonim szervezeti egységekre vagy éppen esetlegességekre és tévedésekre való hivatkozásai – az intencionalitás logikája folytán jelentéssel telnek meg.²² Ahol mások a véletlennel magyarázzák az eseményeket („Miért pont én nem kaptam pénzjutalmat karácsonykor?” „Pont az én anyagom keveredett el?”), ott egyszerre titkos szándékok kerülnek napvilágra („A bűncselekményem miatt bánnak így velem. Ha a bíró nem intézett el, majd ők igazságot szolgáltatnak”).

A rendszer személytelensége ugyanakkor éles ellentétben áll a fogvatartottaktól elvárt „kényszerű felelősségvállalással”. Drogfüggők és szexuális bűnelkövetők részére kialakított terápiás börtönökben végzett amerikai terepmunkáim során szembesültem azzal a reintegrációs filozófiával, amely szerint a „bűnözői személyiségből” kizárólag a „totális felelősségvállalás” által válhat „törvénytisztelő állampolgár”.²³ A csoportos programok résztvevői életeseményeik és cselekedeteik interpretációja során immár nem hivatkozhatnak a szegénységre, a rasszizmusra, az állami intézmények működésének elégtelenségére és így

18 Vö. LAKATOS László, *Vázlat az összeesküvés-elméletekben való hit okairól*.

19 Például VAN PROOIJEN – JOSTMANN, *I. m.*

20 Vö. LOCKE, *I. m.*

21 Vö. KAPITÁNY – KAPITÁNY, *Az összeesküvés-elméletek néhány szociokulturális összetevője*.

22 Vö. AUPERS, *I. m.*; LAKATOS, *Munkahipotézisek az összeesküvés-elméletek szociológiai elméletéhez*.

23 Samuel YOCHELSON – Stanton E. SAMENOW, *The Criminal Personality*, I., Rowman & Littlefield, Lanham, 2004.

tovább. A terapeuták számára a retorikai önfeladás, azaz a rabnak a felelősségvállalással kapcsolatos elfogadó vagy elutasító attitűdje a bizonyíték a változás iránti kapacitásra, illetve ellenkező esetben a „megököresedett bűnözői vonásokra”.²⁴

Magyarországon – ahol a hibáztatásra és bűnbakkeresésre építő „terápiás beszédmodok” egyelőre kevésbé terjedtek el – elsősorban a büntetőpolitikában, a büntetőeljárásokban és az intézményekben történő felelősségtulajdonítással²⁵ szembeni kételkedés jelenik meg a konspirációs teóriákban. Az alább idézett Dénes – aki egyes szám harmadik személyben ír önmagáról – például nehezen képes megfogalmazni, hogy az őt körülvevő társas világot és a személytelen, arctalan hatalmat miképpen tarthatná felelősnek a sorsa alakulásáért, ezért – legalább egy kérdésselvetés formájában – a hatóságok összeesküvésére hivatkozik:

Volt egyszer egy fiatal srác, valamiért már 14 évesen rablást követett el. Bekerült a rendőrségi fogdára, ahol próbálták kérdezgetni a bűncselekményéről, de nem beszélt. Egy hónapig folyamatos faggatás alatt volt, aztán átrakták egy kamerás zárkába, ahol éjjel-nappal figyelve voltak a reakciói. Beraktak mellé egy rendőrformát is, aki előadta, hogy rablásért van benn, de persze ő ezt nem ette meg. Ezek a dolgok arra mentek ki, hogy bemérik, és hogy nagyon sokáig legyen benn. És hogy tönkremenjen az élete minden formában. Drogos legyen, bűnöző satöbbi. Végül 18 évesen szabadult, és azóta ült még négy évet, majd most hat évet kapott, és tényleg drogfüggő volt, és az is lesz, de nem biztos. Kérdés az, hogy a sors akarta így, vagy tényleg összeállt az összeesküvés.

5. Kiszolgáltatottság

Károlynak váratlanul csomagolnia kellett egy vidéki intézetben, ahol több mint tíz évet töltött már le a büntetéséből, és – természetesen a megkérdezése, illetve előzetes figyelmeztetés nélkül – rövidesen Budapestre szállították. Néhány héttel később megérkezett a börtönbe egy korábbi haragosa is. Károly az alábbi pontokba szedte az eseményekkel kapcsolatos elképzeléseit:

24 Kathryn J. Fox, *Reproducing Criminal Types. Cognitive treatment for Violent Offenders in Prison*, *The Sociological Quarterly* 1999/3. (40), 435–453.

25 „A szadista és alkoholista apámnak – írja például egy életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt fogvatartott –, aki rendszeresen félholtra vert, és az izzó kályhára szorította a kezemet, aztán az igazgatónak, aki a semmiért kirúgott az iskolából, szóval ezeknek soha nincs felelősségük. Én vagyok a brutális gyilkos, ami egyrészt igaz is, de mégsem annyira egyszerű ez az egész.”

Biztos vagyok benne, hogy nem lehet véletlen, hogy ismét találkozunk. Az előző helyemen még azt is számon tartották, hogy ki kivel beszélget rendszeresen. Több minden is eszembe jutott: 1. Segítenek, hogy ki tudjuk nyírni egymást. Jól jár a bévé is, hiszen minimum egy gonddal kevesebb. Azt mondják majd, hogy „adminisztrációs hiba” folytán hoztak egy helyre minket, itt meg senki sem tud a konfliktusról. 2. Lassan eljön a felülvizsgálati időm, és úgy okoskodtak, hogy ha gyorsan sikerülne még az ítélet vége felé összeszednem egy újabb bűnvádit, akkor már biztosan nem volna olyan hülye bíró, aki kiengedne a nagyvilágba. 3. Direkt adtak át, mert tudták, hogy szívbeteg vagyok, és nem akartak maguknak problémát. Ez csak három indok azok közül, amiért most itt dekkolok. És lássuk be, a történelem folyamán ennél nagyobb és képtelenebb dolgok is megestek már.

Leventével, aki egyetlen fegyelmi lap miatt veszítette el a feltételes szabadulás lehetőségét, közölte a bíró, hogy ha sikerülne egy dicsérlettel eltöröltetnie a fenyítését, azonnal hazaengedné. A fogvatartott a következő hónapokban látványos erőfeszítéseket tett, kvízversenyt szervezett és így tovább, ám amikor a jutalom rögzítésére került volna sor, váratlanul átköltöztették egy másik részlegre, ahol a reintegrációs tiszt nem adta meg neki a kollégája által megígért dicséretet. A történet néhány héten belül megismétlődött: amikor az aktivitását végre hivatalosan is elismerték volna, újból költözködnie kellett. „Akkor fogalmazódott meg bennem a kérdés, hogy most ezt ők direkt csinálják? Hogy közös erővel összeesküdtek ellenem annak érdekében, hogy ne sikerüljön eltöröltetni a régi fegyelmi lapot? Vagy szimplán kibaszásból, mert nem adtam az áldott jó gyereket az elmúlt időszakban? Nem képesek felismerni a jó irányba történő változást? Á, nem, ez összeesküvés ellenem!”

Korábban már említettem, hogy a fogvatartottak vajmi kevés információval rendelkeznek a sorsukat meghatározó döntések háttéréről, így – a beleszólás jogának, azaz az életük feletti kontrollnak az elvesztésével – a fogva tartásuk ideje alatt erősödik bennük a kiszolgáltatottság érzése. Whitson és Galinsky kísérletekkel bizonyították, hogy ha az egyénnek nincs lehetősége objektív módon kontrollhoz jutni, akkor legalább az észlelés terén, perceptuálisan igyekeznek megteremteni azt.²⁶ Amikor random mintákban, eseményekben értelmet talál, képes lesz

26 Vö. Jennifer A. WHITSON – Adam GALINSKY, *Lacking Control Increases Illusory Pattern Perception*, *Science* 2008/3. (322), 115–117.

arra, hogy előrejelzéseket tegyen a jövővel kapcsolatban. Az attribúciós folyamat – vagyis a konteók oksági magyarázatokként való elfogadása – háttérben így voltaképpen az autonómia és a kontroll megteremtésére irányuló vágy áll. Lakatos László hasonlóképpen érvel: „Végül is az a tény, hogy akadnak emberek, akik maguk kezdenek elgondolkozni, ha úgy látják, hogy a hivatalos magyarázatok elégtelenek, félrevezetők vagy éppenséggel hazugok, pozitív és reményt keltő – még akkor is, ha a laikus magyarázatok túlnyomó része végül is nem állja meg a helyét a tudomány szigorú ítélőszéke előtt.”²⁷

„Nem a börtönt nehéz elviselni, hanem az embereket”
– *A fogvatartottak informális társadalma*

Azt gondolom, hogy ilyen ingerszegény környezetben óhatatlanul is a társaikkal foglalkoznak az emberek – elemzi a fogvatartottak egymáshoz fűződő viszonyait László. – Folyamatosan keresik-kutatják a szövetségeseiket és az ellenségeiket. Itt mindig az élvezeti előnyöket, aki naprakész hírszerzési adatokkal bír. Aki tudja, hogy Sanyi mikor ment be a nevelőhöz, mikor távozott onnan, és azelőtt mikor volt ott utoljára. Aki látta Zolit verekedni Petivel, és hallotta az előzményeket is. Aki érezte spejz után a Gábor zárkájából kiszivárgó lecsó illatát januárban, pedig a vásárláskor letagadta a pénzt Karcsi előtt, noha tartozik neki három sztteroid árával. Aki a folyosót takarítva kihallgatja, miről beszélget Misi a pszichológussal, és az ott hallott hús szót a kedvére megtoldva még ötszázal, ke-rek sztorit ad el tényként. A bezártság és a feszültség folyamatosan indukálják, hogy némely ember meg akarjon felelni másoknak való-s vagy fiktív tudással. Mindenki szereti tudni, hogy mit gondolnak róla valójában, a háta mögött is barát-e a barát. Leginkább akkor indulnak be az összeesküvéselmélet-gyárosok, amikor valami vaj van a fejükön, és bárki mondatába, illetve tetteibe beleképzelnek bármit, sőt tudják is, hogy ellene ágálnak. Emlékszem, néhány sorstársammal illegális büntetés-félbeszakításra [szökésre – F. T.] készültünk, és amikor közelgett a D-Day, a Falraszállás napja, egy-re nőtt bennem a feszültség, és mindenkit gyánusnak láttam.

27 LAKATOS László, *Munkahipotézisek az összeesküvés-elméletek szociológiai elméletéhez.*

Ahogy a korábbi, a Másiktól való félelmet felnagyító konteók lassacskán átadják a helyüket a köztük járó Belső Ellenséget leleplezni kívánó elméleteknek,²⁸ úgy a fogvatartottak körében terjedő konspirációs teóriák jelentős része is elsősorban az élitelttársakkal foglalkozik a hivatalos hatalom helyett. Az *ingroupra* vonatkozó, időnként teljes képtelenségnek tűnő összeesküvés-elméleteket ugyanakkor számos, az alábbiakban felsorolt börtönjellegzetesség miatt borzasztóan nehéz volna *kizárólag* konteóként azonosítani.

A fogvatartottak a „játék” metaforáját használják a börtön mindennapjaival való megküzdés reprezentációja során. A játszómázás része az ügyeskedés, a rejtőzködés, azaz álarcok és hamis identitások felvétele.²⁹ Mindennek következtében ritkán ismerhető meg alaposabban a rabtársak kiléte, motivációi és szándékai. Ahogy Ottó fogalmaz: „A börtön nem tartozik azon közegek közé, ahol az ember biztonságban érezheti magát. Nem árt mindenkiről mindent tudni, még ha azokat az információkat fel sem használja az ember ellenük, akkor is, a saját biztonság-érzete végett! Ha nem vagy felkészülve, és nem vagy taktikus, elvesztél – a börtön martalékává válsz.”

A társak kiismerésének egyik sarkalatos pontja a „vamzerok”, azaz a személyzetnek információkat szállító élitelték kilétének leleplezése. A felügyelettel szövetkező árulók gyakran a rokon, a közeli jó barát, esetenként az elesett, ezért ártalmatlan „fogyatékos, beteg ember” képeben tetszelegnek annak érdekében, hogy minél részletgazdagabb információk birtokába juthassanak. Nem ritkán éppen az illegális árucikkek „terítője” dobja fel a vásárlóit a vezetőségnek, csak hogy azok a fogdabüntetésük letöltése után újabb holmikat vásároljanak tőle. Az említettek következtében az sem véletlen, hogy a „valódi összeszövetkezések” leggyakoribb célpontjai a besúgók (a sértettek például fondorlatos úton, jóképű civil ismerősök segítségével elcsábítják a feleségüket, durvább esetekben arra kényszerítik őket, hogy telefonon szakítsanak a családjukkal, anonim leveleket írnan az osztályvezetőnek arról, hogy szökést terveznek és így tovább).

28 Vö. AUPERS, I. m.

29 Az identitás meghamisításának eszköze lehet például jómódú fogvatartott-társak családi fotóinak ellopása, majd egy más környezetben – a tehetőséget igazolandó – a fényképek sajátként való bemutatása (mivel az illető bizonyította gazdagságát és hitelképességét, a képnézegetést követően szívesebben adnak neki kölcsön a többiek). Hasonló stratégia olyan, jó hírnévnek örvendő bűnözők rokonként vagy barátként való megnevezése, akikkel az illető valójában még csak nem is találkozott. Lásd még: Inez CARDOZO-FREEMAN, *The Joint. Language and Culture in a Maximum Security Prison*, Charles C. Thomas, Springfield, 1984.

A lelepleződéstől való félelem kezelésének gyakori eszköze egy-egy „ellenkonteó” útnak indítása. A besúgók sokszor a pszichológushoz látogató fogvatartottakat, illetve a pszichológust vádolják meg a felügyeletnek való vamzerkodással (elterelve ezzel a figyelmet a saját tevékenységükről). Nagyobb hatalommal bíró „jógyerekeket” a kiszolgáltattak szívesen hoznak rossz hírbe, csak hogy megkérdőjelezzék a róluk mint „korrekt elítéltekről” kialakult képet. Előfordult olyan eset is, hogy egy „mintarab” hírében álló dropprevenciós fogvatartott vizelettesztje pozitív lett. Azonnal megvádolta a szomszédos zárkát – akiktől előző este elfogadott egy tányér lecsót – azzal, hogy megmérgezték, esetleg a felügyelettel „mérgeztették meg”, csak hogy bosszút álljanak rajta, és elvetessék a kedvezményét. Az általa terjesztett összeesküvés-elméletek célja korábbi pozitív imidzsének a védelme volt.

Közhely, hogy a börtönnel való megküzdés során a fogvatartottaknak valódi szövetségeseket kell gyűjteniük (a „magányos túlélő” figurája igen ritka). Mivel a hazai fegyintézetekre kevésbé jellemző az állandó tagsággal, illetve szilárd hierarchiával és szabályrendszerrel bíró „börtöngenek” megléte – a magyarországi fogvatartottak körében kialakuló „brigádok” rendkívül változékonyak és esetlegesek –, a gyorsan megszűlő, majd felbomló barátságok és érdekkapcsolatok folyamatos monitorozása az elítéltek rutintevékenysége a szinteken. Mondanom sem kell, hogy mindennek következtében csak úgy burjánzanak a rabok közötti aktuális erőviszonyokkal foglalkozó konteók.³⁰

Noha könnyű lenne a fogvatartottakat – különösen a már említett személyiségtesztek alapján – szélsőségesen paranoidnak minősíteni, a börtönjellegzetességek ismeretében úgy tűnik, nem véletlen, hogy az esetenként beigazolódnak, valóra váló konspirációkat „túláltalánosítják”. A generalizáció jelenségét a nyolcvanas évek lengyel börtöneinek világát belülről is jól ismerő szociológus, Marek Kaminski az apróbb hibázásokat követő „óriási bukásokkal és veszteségekkel” indokolja: „A börtön a rabokat afféle hiperszámító viselkedésre szocializálja. A nem megfelelő magatartásért – a civil élettel szemben – itt túlságosan nagy árat kell fizetni.”³¹

30 Az erőviszonyokat nem ismerő fogvatartottakat meg lehet például vezetni a klasszikus „védelmi” trükkel. Egy tehetősebb elítéltet először „betámad” egy csoport, majd egy rivális brigád jó pénzért védelmet ajánl fel. A két társaság rendszerint egymással baráti kapcsolatokat ápoló, szövetséges fogvatartottakból áll, akik könnyen kihatározzák a börtönrutinnal nem rendelkezők naivitását és gyámoltalanságát.

31 Marek KAMINSKI, *Games Prisoners Play. The Tragicomic Worlds of Polish Prison*, Princeton UP, Princeton, 2004.

A fentiek alapján világossá válhatott, hogy a fogvatartottakra jellemző paranoid társas kogníció,³² azaz a mások rossz szándékaival kapcsolatos hipervigilancia börtönkörülmények között a túlélés, illetve a mihamarabbi szabadulás biztosítója lehet:

Eleinte félelem volt bennem – írja az első bebörtönzéséről Viktor –, hogy a munkatársaim, a zárkatársaim kierőszakolnak egy verekedést, vagy elrejtjenek az ágyneműmben, a szekrényemben drogot, rádiótelefont vagy tiltott tárgyat. Memorizáltam a szekrényem elrendezését, reggel akkurátusan beágyaztam, de amíg munkában voltam, végig félelemben éltem. Úgy gondoltam, hogy a rabtársaimnak érdeke fűződik ahhoz, hogy engem eltávolítsanak. Folyamatosan figyeltem a környezetemben történő eseményeket. Figyeltem, hogy a velem együtt dolgozó emberek nem rólam beszélnek-e. Ha valaki barátilag vagy ellenségesen közeledni próbált felém, én a háttérbe húzódtam. A beszélgetések előtt minden helyzetben kitértem. Ha valaki ellenségesen viselkedett, úgy gondoltam, azért teszi, mert el akarja érní, hogy hibázzak, és ezáltal elveszítsem a munkahelyem, így lehetőség adódik egy várakozó ember, a haverja, ismerőse behelyezésére. Volt, hogy azt képzeltem, hogy a zárkatársam besúgó. Sétákra nem is jártam.

Ottó hasonló stratégiákkal él: „A mostani zárkatársaimmal szemben is tartom magam egy nagy igazsághoz. Semmi sem az, aminek látszik! A kávémat magamnak csinálom, hogy senki se tehessen bele semmilyen drogot. A szekrényemet is zárva tartom. Mindig. Így nem hagyok támadási felületet! A folyamatos nyitott szemmel és füllel járás nem zavar. Figyelni kell és kész! Az életben maradáshoz ez szükséges.”

Börtönzaj, avagy miért verekedtek össze Janóék?

Az egyik délelőtti séta alkalmával Janó és Robi egymásnak rontottak az udvaron. Mivel mindketten jogyerek hírében álló, közismert fogvatartottak voltak, az esettel kapcsolatban számos – összeesküvés-elméletként is felfogható – pletyka látott napvilágot. Az anyagi érdekek

32 Roderick M. KRAMER, *Paranoid Cognition in Social Systems. Thinking and Acting in the Shadow of Doubt*, *Personality and Social Psychology Review* 1998/2. (4), 251–275. Idézi VAN PROOIJEN – JOSTMANN, *I. m.*

miatti rivalizációval és az illegális kereskedelem ellenőrzésével kapcsolatos interpretációkat nem említve az alábbi történetek születtek.

1. Mialatt Janó már a büntetését töltötte, Robi – talán tévedésből, talán szándékosan – „betámadta” a feleségét és a gyermekét. Később, miután mindketten ugyanabba a fegyházba kerültek, Janó szövetségesei megsúgták, hogy Robi barátai mikor mennek Tökölre, így Janónak esélye nyílt „egy az egyben” revansot venni az őt ért sérelemért.

2. Az egész balhé igazából a Vili és Attila közötti problémákra vezethető vissza (Attila elárult a rendőröknek egy súlyos, Vili által elkövetett bűncselekményt). Mivel ugyancsak egy börtönbe kerültek, Attila rettegett Vili bosszújától. Látta, hogy Janó Vilivel van, ezért addig hergelte Robit, amíg az rá nem támadt Janóra. A cél lényegében Vili meggyengítése volt.

3. Jó pár hónappal a verekedést megelőzően Misi unokatestvérét megszurkálták egy másik börtönben. A tettes brigád egyik tagja épp Robi rokona volt. Misi elhatározta, hogy Robin áll majd bosszút az unokatestvééréért, de úgy, hogy neki ebből semmilyen problémája – fegyelmi fenytése, újabb büntetőügye – ne lehessen. Janót és társaságát mondacsinalt ürügyekkel heteken keresztül heccelte Robiék ellen, annyira rafináltan, hogy valójában senkinek sem tűnt fel, hogy ő mozgatta a szálakat a háttérben.

Fliegauf Gergely Roberto Bolaño 2666 című regénye alapján összegzi a szerző börtönnel kapcsolatos téziseit.³³ Az egyik legérdekesebb gondolata, hogy a fogvatartottak rendkívül sok – a civil életet és a fegyintézet mindennapjait egyaránt érintő – információ birtokosai. Az események mozaikdarabkáinak a befutó hírek alapján történő összerakosgatása során minden elítélt fejében kialakul valamilyen téves vagy „hozzávetőlegesen valós” kép az egyes történésekről.³⁴ Mivel azonban számos, egymásnak gyakorta ellentmondó narratíva keletkezik egyazon eseményről (ezt nevezhetjük „börtönzajnak”), valószínűleg képtelenség kiválasztani a leghitelesebb variációt az elvetendő sűrűjéből.

33 FLIEGAUF Gergely, *Roberto Bolaño két tézise a börtönről*, Börtönblog 2. 2010. február 5., bortonblog2.blogspot.hu/2010/02/roberto-bolano-ket-tezise-bortonrol.html.

34 Az információorzák történetekké formálása a fegyintézetekben alapvető szerepet játszó maskulinitás konstrukciója miatt is fontos. Lakatos László szerint (*Munkabizottságok az összeesküvés-elméletek szociológiai elméletéhez*) a konteók megalkotása során a tét, mint a férfibeszélgetések esetében oly sokszor, a beszélgetők közötti hierarchikus viszonyok megállapítása. „A rangsor itt kompetencia-rangsor, a kompetenciát pedig több dimenzióban mérik: ki irányítja a beszélgetést, kinek van több tárgyi tudása, kinek van több bennfentes ismerete, ki látja át jobban a nehezen átlátható összefüggéseket, ki érvel meggyőzőbben.”

Bár a jövőbeli események kontrollálásának képessége miatt érdemes volna megnevezni a történéseket legpontosabban tükröző elbeszéléseket, az egymást keresztül-kasul szövő vagy éppen párhuzamos történetek miatt mindez sohasem válik lehetségessé (valójában éppen a „zaj” miatt nem derülhet ki, miért is verekedtek össze Janóék). Ily módon a fogvatartottak folyamatos oda-vissza csatolásokba keverednek a valóságosnak gondolt elemek, a „tények” és a fikció világa között. Ahogy Ottó fogalmaz: „Igazából az elméleteim sosem nyertek valós igazolást, de a fejemben mindig összeállt egy kép. Bizonyos elképzeléseim alapja a fantáziámban keletkezett képekből és másokkal megtörtént, kész tényekből ered, amelyek ösztönöztek a nyitott szemmel való jelenlétre. Úgy gondolom, ha előre számolok a lehetséges buktatókkal, akkor ki tudom kerülni őket. Igaz, a nap 24 órájában figyelniem kell, de már megszoktam. Ez a börtön.”

Köszönettel tartozom a kollégáimnak, azoknak a fogvatartottaknak, akik az idézett történeteknek és egyéb élményeiknek a megosztásával a munkámat segítették, illetve Fiáth Mariannának a nyelvi javításokért.